

onzen tijd, waarbij niet genoeg rekening wordt gehouden met de werkelijkheid. Daaronder reken ik in de eerste plaats de pensionneering van werklieden. Ik zal er graag aan meewerken en kan het geschieden dan zal ik het een zegen achten, maar als het moet geschieden ten koste van honderdduizenden die wel meebetalen, maar niet meegenieten (de kleine burgerij, die wel meebetalt maar waaraan niemand denkt als ze oud wordt) dan zal ik mij wel tienmaal bedenken vóór ik daaraan meewerk. — Ik noem juist dit punt omdat het een van de meest genereuse denkbeelden van den nieuweren tijd is en omdat ik het niet absoluut onbereikbaar acht.”

* * *

— „Het al of niet clericaal zijn heeft zich in onze politiek altijd het meest op onderwijsgebied geuit... Is nu uw meening dat de openbare school zooals wij die nu hebben, altijd noodig zal blijven?”

„Het ideaal zou zijn als de bijzondere school verdraagzaam was, want dan was er geen openbare school noodig. Als de bijzondere school beantwoordde aan de eischen niet alleen van het verstand, maar ook van het gemoedsleven van alle leerlingen, dus neutraal was zonder ongodsdienstig te zijn, dan was de openbare school niet noodig. Maar dat acht ik onmogelijk omdat de bijzondere school juist het tegendeel ambiert.

„Men behoeft nog geen religie te doceeren om het godsbegrip niet uit te sluiten. Men is nog niet ongodsdienstig als men zich niet wil laten binden door een bepaalden ritus. — Doch de clericalen willen dat het godsbegrip geleeraard wordt op hun manier en dat is de uitsluiting van andersdenkenden.

„Daarom hebben wij de openbare school noodig die de ouders niet bedreigt in het gemoedsleven van hun kinderen. En daarom zal de openbare school altijd blijven bestaan zoo lang in de bijzondere school niet die wijziging wordt gebracht — die ik onmogelijk acht.

„Dat heeft mij evenwel niet belet, behulpzaam te zijn bij het verkrijgen van meer billijkheid tegenover de bijzondere school. Ik acht de openbare school niet bedreigd door de subsidieering der bijzondere scholen omdat de openbare school wordt gevorderd door de behoefte aan een waarborg van neutraliteit... Maar boven dat alles stel ik goed onderwijs en dat heeft er mij toe geleid, te zeggen: Verlies ik wat zieltjes door de bijzondere school sterker te maken, dan win ik toch even zooveel ontwikkelde Nederlanders. En dat is de eerste plicht die op den wetgever rust.”

* * *

— „Wat denkt u” was mijn volgende vraag „van de toekomst van het Joodsche volk in verband ook met de kolonisatie-plannen van wijlen Baron Hirsch?”

„Wat de kolonisatie-plannen van Baron Hirsch betreft, ik beschouw die als een ontoereikend, maar hoogst humanitair middel om personen die het niet in hun land kunnen uithouden, te brengen naar een vrij land waar hun godsdienstige overtuiging geen hinderpaal is om hun brood te kunnen verdienen. Maar het mag mijns inziens volstrekt niet worden beschouwd als een poging om een Joodschen Staat te vestigen. Hirsch heeft dan ook de bedoeling gehad om aan Russische uitgewekenen een schuilplaats te verschaffen, maar nooit om een Joodschen Staat te stichten. Ik begrijp het denkbeeld van een Joodschen Staat eigenlijk niet. Niemand zal toch denken dat in den tegenwoordigen tijd een Staat een zuiver godsdienstig karakter kan dragen en vooral bij de Joden is dat ondenkbaar. Schijnbaar zou men zeggen: Al zooveel eeuwen hebben de Joden hun godsdienst vrijgehouden van iedere *attache*,